

ARVUSTUSED

Kalev Kukk, *Otto Strandman: elulugu ja elu lugu* (Tartu: Rahvusarhiiv, 2024), 856 lk

2024. aastal ilmus Riigikantselei rahastavas raamatusarjas “Eesti riigijuht” Kalev Kuke monograafia Otto Strandmanist. Tegemist on sarja seitsmenda publikatsiooniga, millele järgnes samal aastal ka kaheksas. Võrreldes neid kaheksat käsitlust, asetub Kalev Kuke raamat Strandmanist mahu poolest kolmandale kohale, muidugi Konstantin Pätsi ja Jaan Tõnissoni biograafiate järele.

Riigijuht	Autor(id)	Stipendium	Ilmunud	Pikkus (lk)
August Rei	Jüri Ant	2008	2012	326
Otto Tief	Indrek Paavle	2012	2014	350
Konstantin Päts	Toomas Karjahärm, Ago Pajur	2013	2018	1228
Jaan Tõnisson	Krista Aru	2013	2019	942
Friedrich Akel	Priit Rohtmets	2015	2021	680
Jaan Teemant	Mari-Leen Tamme	2017	2022	579
Otto Strandman	Kalev Kukk	2019	2024	782
Juhan Kukk	Küllo Arjakas	2018	2024	710

Märkus. Teksti lehekülgede hulka pole arvatud lisasid, allikate ja kirjan-
duse loetelu ega registrit

Nendest “kahest suurest”, viidates Märt Raua monograafiale¹, alustab oma raamatut ka Kukk, pühendades raamatu saateosa suuresti debatile, keda saab pidada Eesti esimese iseseisvusaja tähtsamateks poliitikuteks. Keskendumist esmajoones Pätsile ja Tõnissonile peab Kukk (lk 10) “ülekohtuseks” mitmete teiste poliitikategelaste ja spetsiifiliselt loomulikult Otto Strandmani suhtes.

Kukk toob välja (lk 13–20), et erinevalt “kahest suurest” on Strandmani elu ja tegevust raskem uurida. Suuresti on see seotud tema iseloomuga, mis ei pürginud nii pingsalt rambivalgusesse. Strandmani ajakirjanduslik tegevus oli kordades väiksem kui Pätsi ja eriti Tõnissoni oma. Kirja panemata on tal jäänud päevikud ja mälestused, pea üldse pole säilinud tema isiklik kirjavahetus ega tööd kajastavad dokumendid ning ka tema erakonna ehk Tööerakonna kongresside materjalid. Muidugi ei kuulunud Strandmani isiku esiletõstmine ka autoritaarse riigiaparaadi eesmärkide hulka. See on üks põhjus, miks Strandmani tegevust on seni võrdlemisi vähe uuritud (lk 21). Teisalt on uurimise keerukuse probleemile suurema või väiksema rõhuasetusega viidatud ka Jaan Teemanti, Friedrich Akeli ning August Rei osas.² Seega ei ole Strandmani portreeterimine võrreldes teiste esimese iseseisvusaegsete riigijuhtidega ainulaadselt keeruline.

Kuke kui uurija käsutuses on esmajoones ametkondlikud dokumendid (eriti parlamentaarsete kogude protokollid), ajakirjandus (sh esmajoones juubeliteks ilmunud isikulood) ja kaasaegsete mälestused (Strandmani lähedasemad kaastöölised pagulusse ei jõudnud). Kõigi kolme allikaliigi puhul on mõistagi omad probleemid ja nende ajaline katvus on ebaühtlane. Kuidas on siis geograafia ja majandusteaduse taustaga Kalev Kukk Strandmani eluloole lähenenud ja kuivõrd õnnestunult on ta suutnud teda portreeterida?

Siinkirjutaja oli raamatut esimest korda kätte võttes igatahes üllatunud, et nõnda pikk tekst on Strandmani elust suudetud kokku panna. Raamatu saatesõna lugemisel, kus teda on vastandatud Pätsi ning Tõnissoniga, võib tekkida kahtlus, kas mahu kasvatamine on üks viis, kuidas Strandmani “kahele suurele” lähemale saada.

Kui Jüri Ant on oma käsitluses August Reist keskendunud võrdlemisi kitsalt August Rei isikule ja tegevusele, soovitades raamatu sissejuhatuses otsesõnu ajaloolise tausta mõtestamiseks lugejal konsulteerida muude

¹ Märt Raud, *Kaks suurt. Jaan Tõnisson, Konstantin Päts ja nende ajastu* (Toronto: Orto, 1953).

² Mari-Leen Tammela, *Jaan Teemant: Biograafia* (Tartu: Rahvusarhiiv, 2022), 12; Priit Rohtmets, *Friedrich Akel: silmaarst, diplomaat, riigimees* (Tartu: Rahvusarhiiv, 2021), 12; Jüri Ant, *August Rei: Eesti riigimees, poliitik, diplomaat* (Tartu: Rahvusarhiiv, 2012), 9.

teostega³, siis on Kukk näinud vaeva ajaloolise tausta loomisega. See on üks seletus, miks Kuke raamat on Andi omast niivõrd palju mahukam. Minu hinnangul on konteksti kirjeldus üldiselt hästi õnnestunud.

Kõige vähem on allikaid mõistagi Strandmani noorusaja kohta, kuid aega kuni ülikooli lõpetamiseni kajastub enam kui sajalt leheküljel. Teiste riigijuhtide sarjas ilmunud käsitlused, sh Pätsi ja Tõnissoni omad, on piiratud poolestaja või vähema leheküljega. Kukk kirjutab pikalt Strandmani isa vaadetest ja tööelust õpetaja ning vallakirjutajana. Minu arvates on autor edukalt analüüsinud Strandmani põlvkonna haritlaste eluvalikuid temaga samal ajal samas gümnaasiumis õppinud eesti soost meeste elusaatust kajastades (lk 75–81).

Teisalt ei saa aga öelda, et Kukk oleks loonud iga perioodi või teema kohta põhjaliku tausta. Strandmani poliitilise tegevuse alguseks saab pidada 1904. aasta Tallinna linnavalimisi ning seda sündmust ning konteksti on raamatus kajastatud pigem napilt, viidates seejuures varasematele töödele ning samuti nentides, et põhiroll oli toona pikaajalisemate tallinlaste kanda (lk 166). Samuti on jäetud põhjalikult käsitlemata Strandmani vaated päevapoliitiliste küsimuste osas, mis olid päevakorral tema valitsusjuhiks olemise ajal või muul ajal. Autor on keskendunud esmajoones tema tegevusele majandus- ja rahanduspoliitikuna ning välissuhtlusele.

Raamatus saavad kõige enam tähelepanu 1923.–24. aasta majanduskriis ja rahendusreformid. Needki sündmused on historiograafias juba põhjalikumalt käsitlust leidnud.⁴ Teisalt on Strandmani roll erinevalt 1904. aasta linnavalimistest nii oluline, et nendele viitamisest ja lühikesest refereerimisest biograafias lihtsalt ei piisa. Kukk väidab (lk 510), et Strandmani tegevus rahaministrina 1924. aastal kaalub üle tema panuse Eesti riiklusesse ajal, mil ta oli vormiliselt kõrgemas ehk valitsusjuhi ametis (peaminister Vabadussõja ajal ning hiljem riigivanem 1929–31). Osaliselt on siin toetutud ka tema enda sõnadele. Nimelt on 1925. aastal ilmunud Eduard Laamani artikli järgi Strandman ise hinnanud, et kõige rohkem tööd tegi ta rahaministrina 1924. aastal (lk 555). Tõsi on see, et vajalike majandusteadmistega inimeste puudus noores Eesti Vabariigis on raamatus veenvalt välja toodud (lk 673). Poliitilist juhtrolli Vabadussõja ajal oleksid suutnud samaväärselt kanda mitmed teised poliitikud.

Õnneks ei piirdu Kalev Kukk 1923.–24. aasta sündmusi kajastades varasema ajalookirjanduse ümberjutustamisega. Viiteaparatuur näitab peaaegjalikult algallikate kasutamist, millega on loodud siinkirjutaja hinnangul

³ Ant, *August Rei: Eesti riigimees, poliitik, diplomaat*, 8.

⁴ Jaak Valge, *Lahtirakendamine* (Tallinn: Rahvusarhiiv, 2003).

õnnestunud taustsüsteem ning lugu on lugeja jaoks põnevalt lahti rullitud. Ära ei saa unustada ka autori enda majandusharidust, mis lihtsustab vastavat selgitustööd. Samas ei saa öelda, et ilmunud biograafia lisab midagi uut ja põhjanevat nende sündmuste analüüsile (lk 558 on üks vastuvaidlemine senisele kirjandusele). Pidades silmas teose biograafilist fookust, oleks olnud huvitav täpsemalt aru saada, kuidas Strandman töötas (kohtumiste tihedus, kuidas ta vajalikku toetust kogus, kas ta konsulteeris teaduskirjandusega jne). Osalt on siin kindlasti probleemiks allikate puudus. Nagu märgib raamatu autor, on ebaselge seegi, kuidas toimus tööjaotus teise olulist rolli mänginud tööerakondlase Juhan Kukega, kes tõusis sel ajal Eesti Panga etteotsa, sest kummagi mehe dokumente ega mälestusi pole (lk 536).

Peaministri rolli Vabadussõja ajal on raamatus käsitletud lühemalt kui 1923.–24. aasta kriisi ja rahanduslikke ja majanduslikke ümberkorraldusi. See osa on võrdlemisi väheütlev nii konkreetsetl Strandmani rolli kohta kui ka ses suhtes, kuidas ta vastsündinud riiki sõjasituatsioonis juhtis. Ma ei pea siin silmas sõjasündmuste ümberjutustust, vaid just valitsuse töö köögipoolt. Igatahes ei ole loo jutustamine selle pingelise aja kohta vähemalt siinkirjutaja jaoks kuigi kaasakiskuv. Kukk on viidanud taas allikate puudusele, sest valitsuse protokolle pole säilinud (või neid ei peetudki) ning ka valitsusliikmete mälestusi on säilinud väga vähe (lk 407–409). Seega on pettumus uue teabe puudumisest ilmselt paratamatu. Peaministri ametiaega puudutav tekst lahkab põhjalikumalt ka maareformi kujunemist, mis oli nii Tööerakonna kui Strandmani jaoks olulise tähtsusega.

Võrreldes peaministri ajaga on märksa pikemalt käsitletud Strandmani tegevust riigivanemana aastatel 1929–31. Taaskord on tähelepanu keskmes majanduselu, sest tegemist oli senise majandusliku korra kokkukukkumisega mitte üksnes Eestis vaid ka mujal maailmas. Keskkel kohal on kaubandustollide kehtestamine omamaise põllumajanduse kaitseks ning väliskaubanduse defitsiidi vähendamiseks. Jällegi kasutab autor edukalt ära oma majandusalaseid teadmisi. Samas tõstatatud küsimuses maareformiga loodud väiketalundite süsteemi edukuse ja väljavaadete osas jääb autor pigem ebalevaks. Pidades silmas Strandmani ja Tööerakonna rolli selle väljatöötamisel, mida rõhutab ka Kukk, oleks oodanud põhjalikumalt käsitlust ja selgemaid hinnanguid.⁵

Võrdlemisi pikalt on Kukk kirjutanud Strandmani diplomaaditööst Varssavis 1927–29 ning Pariisis 1933–39. Samas oli tema tegevus ja kogemus

⁵ Viitamata on jäänud Tiit Rosenbergi kirjutised seoses maareformi historiograafiaga ehkki temagi toob välja, et maareformi majandusliku tasuvuse uurimine on puudulik. Vt Tiit Rosenberg, *Künnivaod* (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2013), 379–400.

neis kahes välislähetuses niivõrd erinev, mis kajastub ka raamatus. Kui 1920ndate lõpus oli Eestil Varssavis kaalu, siis Pariisis Teise maailmasõjale eelnevatel aastatel mitte. Kogetud tõrjutus ning ka Strandmani kehvemaks muutunud tervis ja perekondlik olukord jätsid pitsi ta enda aktiivsusele. Seda on täheldatud ka varem mälestus- ja ajalookirjanduses. Kukk asub Strandmani kaitsele. Mitmes kohas oponeerib ta Eero Medijaineni⁶ negatiivsete seisukohtadega (lk 744, 755–757, 761). Samas tõdeb autor isegi, et Strandman ei olnud esimeses nooruses, ta oli meeleolult resigneerunud ning kriitiline Eestis kehtiva poliitilise korra suhtes. Teisalt toob Kukk välja, et vaevalt oleks keegi teine suutnud Teise maailmasõjani viinud laiemate poliitiliste arengute käiku väärata, Prantsusmaal enam sümpaatiat õhutada Eesti vastu ning sellega Eesti saatust Teises maailmasõjas muuta. Selle seisukoha vastu on raske vaielda.

Kui üldiselt on Strandmani eluloo esitamine laiemas taustsüsteemis olnud edukas, siis leidub raamatus ikkagi palju sellist, mida enamus lugejaid peab ilmselt üleliigseks. Seda kriitikat võib pidada pingutatuks, kuid samas on ju raamatu eesmärk, et seda ostetaks, laenutataks ja loetaks, et teadmised Strandmani tegevusest leviks laiemalt. Siinkohal on lehekülgede arvul aga negatiivne mõju. Olgu lisatud, et raamatus on avaldatud kümneid lehekülgi fotosid ja dokumente, mille hulk võiks olla väiksem. Paarisaja lehekülje võrra lühem raamat olnuks ehk lugejaid silmas pidades kõitvam.

Toon mõned näited. Strandmani koolmeistrist isa käsitlese juures on mitmes kohas ära toodud tema head tulemused koolide järelekatsumistes. Seda oleks saanud kirjeldada lühemalt, kuid autor on pidanud vajalikuks lisada ka kõik teiste kiitust saanud koolmeistrite nimed ja koolid, kus nad ametis olid. Kokkuvõttes mõjub see naeruväärsena (lk 37, 41). Vend Andres Strandmani eluloo käsitlemisel on muuhulgas ära toodud, et tema juhitud Krestõ vanglal oli keskküte, suured aknad, heledad seinad ning see oli legendi järgi valmistatud 1 000 200 tellisest (lk 204). Samuti on mitme valimise kirjelduse juures toodud tarbetult välja, kes järgnes Otto Strandmani nimele Tööerakonna valimisnimekirjas (tõestamaks, et ta oli oma erakonna juhtide seas) või kui mitmel korral puudus Strandman valitsuse, parlamendi, komisjoni koosolekutelt mingis ajavahemikus (tõestamaks tema suurt kohusetunnet). Sääraseid väikesi faktikesi on raamatus üsna palju, mistõttu nad kuhjuvad, koormavad lugejat ja hajutavad keskseid teemasid.

⁶ Eero Medijainen, *Saadiku saatus. Välisministeerium ja saatkonnad 1918–1940* (Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1997).

Kuid on ka pikemaids ekskursse, mille puhul olnuks võimalik enam keskenduda olulisele. Näiteks Otto Strandmani visiiti Poola riigivanemana ning Poola presidenti vastuvisiiti 1930. aastal on Kukk kirjeldanud veerandsajal leheküljel. Seejuures on tema tähelepanu suuresti etiketil ja glamuuril. Samas tõdeb Kukk isegi, et mingile selgele tulemusele need visiidid ei viinud. Eesti ning Poola hoopiski kaugesid üksteisest 1930ndatel aastatel (lk 634). Liialt detailirohke kirjeldus on ka Strandmani naise portreemaali tellimise kohta Nikolai Triigilt ning selle edasise käekäiku kohta (lk 265–269). Ülearu põhjalikult on lahatud tema seisukohti haldusreformi küsimustes, mis samuti kuhugi ei viinud (lk 432–437, 482–483). Portreeteritava eluloo osas on ebavajalik ka kõrvalpõige Eesti parlamendi nime sünnilukku (lk 430–431).

Samuti on Kuke lähenemine erinev enamike ajaloolaste omast, kuna ta on eelistanud pikkade tsitaatide esitamist, selmet mõtet lühidalt kokku võtta. Seegi lisab mahtu. Osalt on see maitseküsimus, aga kuna tsitaadid on toodud põhitekstist märksa väiksemas kirjas, siis võib see osalt lugemisrõõmu vähendada.

Kuna raamat on üles ehitatud esmajoones kronoloogiliselt, siis kohati on teemasid käsitletud hajutatult ja eelnevast ning järgnevast tekstist eraldiseisvalt. Eriti puudutab see eraelulisi küsimusi täiskasvanueas, sest perekonnelust eraldi alaosa raamatus ei ole. Nii kerkib üsna ootamatult esile küsimus, keda võib pidada Strandmani sõbraks (lk 236). Sama saab tõdeda vabamüürlaste liikmeks olemise spekulatsioonide kohta (lk 301–303). Kõige enam puudutab see aga Strandmani suhet oma naise ja ainsa täiskasvanuikka jõudnud lapsega. Vabadussõja ajal lahkusid nad nimelt Londonisse sarnaselt ka Jaan Tõnissoni ja Jaan Poska peredega (lk 371). Seda Strandmani sammu Kukk õigustab kriitikute ees. Lisaks märgib autor ilma küsimusele avamata, et see tähendas abikaasadele ka “teatavat eemaldumist”. Alles palju hiljem saame teada, et Londonis olid naine ja tütar mitte kuni Vabadussõja lõpuni vaid suisa 1926. aasta lõpuni (lk 696–697). Teisisõnu oli lahusolek kaheksa aasta pikkune. Siinkohal Kukk enam võrdlusi Tõnissoni, Poska või kellegi teise perega ei paku.⁷ Pika lahusoleku põhjuseks on autor toonud ilma igasuguste tõenditeta hirmu nakkushaiguste ees (Strandmani kaks last olid 1913. aastal surnud difteeriasse).

Küsimust suhetest abikaasaga võib pidada kollaseks teemaks, aga samas on raamatus läbivalt esile toodud Strandmani pessimistliku iseloomu ning seda on vähemasti osalt seletatud kahe lapse varajase ning abikaasa

⁷ Jaan Tõnissoni pere oli tagasi Eestis juba 1919. aasta lõpus. Krista Aru, *Jaan Tõnisson – rahvajuht ja riigivanem* (Tartu: Rahvusarhiiv, 2019), 477.

võrdlemisi varase surmaga 1934. aastal (lk 260, 735). Lahusolek oma allesjäänud perekonnast oli ilmselt isiklikult raske ja avaldas tõenäoliselt mõju ka tema poliitilise rolli täitmisele. See küsimus oleks väärinud vähemasti suuremat rõhutust ehkki lõpliku lahenduse andmine võib tõesti olla ülejõukäiv. Teisalt on mitmes kohas toodud viiteid perekonnapärimusele, näiteks ei ole laste surma osas piirdutud lihtsalt fakti konstateerimisega, vaid antakse intiimsemat vaadet läbi perekonnaliikme mälestuse. Kas perekonnapärimus siis pika lahusoleku küsimuses tõesti vaikib?

Allikate puuduse tõttu ei ole Kukk suutnud mõningaid sündmusi või Strandmani tegevuse põhjuseid veenvalt põhjendada. Abikaasa pikk Londonis viibimine on juba näitena toodud. Sääraseid spekulatsioone on paratamatult enam kesisemalt dokumenteeritud noorusaja kohta. Näiteks on öeldud, et “on võimatu ette kujutada”, et Jakob Hurda teenimine Peterburis ei avaldanud mõju teismelisele Strandmanile (lk 90). Samuti on spekulatiivne küsimus, mis juhtus revolutsioonilisel Venemaal vanglajuhist venna Andresega ja mis oli Otto roll tema pääsemisel Eestisse (lk 215–216, 318–319). Kuid ka hilisemast ajast on väiteid, mis ei näi tuginevat tõenditele, näiteks väide, et II Riigikogu valimiste järel taandas peategelane end ise võimalikust ministriportfellist (lk 489) ja Strandmani suunitlus Poolale ei ole seotud üksnes geopoliitilise olukorraga vaid poola rahvusest inimestega kokkupuutumisega gümnaasiumis ja ülikoolis (lk 699–700).

Kukele tema portreteeritav selgelt sümpatiseerib, seda nii maailmavaateliselt kui isiksuse ja poliitikuna. Seega ta enamjaolt kaitseb Strandmani kriitikute eest, kes on talle ette heitnud argpükslikkust, korruptiivsust, laiskust või muud. Üldjuhul on seda tehtud argumenteeritult ja veenvalt, tunnistatud on ka tema eksimusi (ka majanduspoliitikas seoses devalveermise vastasusega lk 677–679) ning iseloomuvigu. Hagiograafia kirjutamist autorile ette heita ei saa. Siiski ei ole tema käsitus nii neutraalne kui Ago Pajuri raamat Konstantin Pätsist, kuid poolehoid pole ka niivõrd emotsionaalselt tugev kui Krista Arul Jaan Tõnissoni suhtes. Strandmani pärand on positiivse tooniga nii mälestustes kui ajalookirjanduses juba enne Kuke raamatu ilmumist. Selgeid luukeresid tema kapis erinevalt mõnest muust riigijuhist pole. Sestap ei ole üldine poolehoid üllatav ega häiriv.

Sarnaselt saab suhtuda ka Kuke raamatusse, suure sümpaatia aga mitte idealiseerimisega. Tehtud töö maht on suur, allikate ja kirjanduse kasutus süstemaatiline. Usutavasti ei ole kasutamata jäänud ükski allikas, mis Strandmani eluloo suuri sündmusi või tegevust nende suunamisel märgatavalt paremini seletaks või meie hinnanguid oluliselt muudaks. Töös ei ole Kukk kasutanud välismaiseid arhiive peale Peterburi Riikliku Ajaloo Keskarhiivi portreteeritava noorusaja osas. Samas ei anna välismaine

vaade ilmselt Strandmani kui esmajoones majanduspoliitiku kujutamisele palju juurde. Välissuhtluse osas oleks ehk seda teha võinud, kuid ilmselt ei oleks ka see midagi olulist lisanud. Teisalt saab aga öelda, et Kuke haridustaust on olnud raamatule kasuks ja tal on olemas varasem ajalookirjutuse kogemus, mistõttu ei ole ka ses osas midagi ette heita.

Epiloogina märgiks, et 2024. aastal anti Nobeli majanduspreemia välja just nimelt majandusajaloo vallas ning sellel sajandil on majandusteaduses liikunud suurem fookus ajalooliste majandusarengute seletamisele ja lahkamisele.⁸ Siinkohal tuleb väljendada pettumust, et Eesti majandusteadlased ei ole seni sellega kaasa läinud ning ka esimese iseseisvusaja arenguid ja otsuseid oma meetoditega põhjalikumalt analüüsinud. Ka Kalev Kukk ei ole seda ette võtnud. Tulevikku vaatavalt on just sellised ökonomeetrilise iseloomuga uurimused kõige perspektiivikamad, et anda uut vaadet Strandmani elutööle.

MARK GORTFELDER

Küllo Arjakas, *Riigivanem Juhan Kukk* (Tartu: Rahvusrhiiv, 2024), 759 lk

2024. aastal ilmus Riigikantselei rahastavas sarjas “Eesti riigijuhid” veel teinegi monograafia. Küllo Arjakase koostatud riigivanem Juhan Kuke elulugu on sarja kaheksas raamat. Ligi 800-leheküljeline monograafia on väljanägemiselt väga soliidne, kuigi mahu poolest paigutub võrdluses riigijuhtide sarjas seni ilmunud uurimustega keskmiste sekka. Teos kinnitab, et kuigi kõigi riigivanema ametit pidanute karjäär Eesti poliitilises ladvikus ei kujunenud pikaajaliseks, jäid nad kuuluma Eesti vaimsesse, seltskondlikku või majanduslikku eliiti ning nende kohta leidub olulist ja huvitavat materjali ka enne ja pärast poliitilises kõrgliigas tegutsemist.

Kuna Kukk ei kuulu tuntuimate Eesti riigivanemate ja kahe ilmasõja vahelise perioodi poliitikute hulka, mida nendib ka Arjakas, siis esitan järgnevalt lühidalt tema olulisemad eluloolised andmed. Juhan Kukk sündis 13. aprillil 1885 Virumaal. Lõpetas 1905. aastal Tartu Reaalkooli ja 1911. aastal

⁸ Steven Ruggles, “The Revival of Quantification: Reflections on Old New Histories”, *Social Science History*, 1 (2021), 1–25.